Redaktörens förord med några reflektioner över ämnet militärhistoria och introduktioner till artiklarna i tidskriften

av Björn Körlof

DET ÄR NU dags för utgivning av 2023 års upplaga av Militärhistorisk Tidskrift (MHT), den s k ”Blåan”. Jag vill börja med att tacka skribenter och vetenskapliga granskare för gedigna insatser i deras ambitioner att söka hålla de olika artiklarna i tidskriften på en hög och intressant nivå. Ett särskilt tack alltså till granskarna professorerna Maria Sjöberg, Kent Zetterberg och Nils Erik Villstrand för deras arbete med artiklarna under rubriken ”Tidskrift”. Samarbetet med Försvarshögskolan har resulterat i flera artiklar och recensioner som härrör från medarbetare där. För dessa bidrag vill jag särskilt tacka, då det inte alltid är helt givet att kunna uppbåda skribenter med god kompetens utanför de militärhistoriskt etablerade institutionerna.

Som redaktör är det både lärorikt och roligt att ta del av den kunskap som visar sig i alla de olika artiklar som nu publiceras och att även, tyvärr oftast per mejl, umgås med skribenter och granskare om synsätt på skrivningar och detaljer i redovisningar av källor. Historia som vetenskap inrymmer, som alla historiskt intresserade personer känner till, svårigheter som ofta hänför sig till tillförlitlighetsfrågor vad gäller källor (artikeln om slaget vid Lembo ger en inblick i dessa svårigheter), liksom om giltiga slutsatser kan dras från skiftande kvalitet vad gäller källmaterial.

Årets upplaga av ”Blåan” bjuder på mycket varierande inslag av historiska belysningar med viktiga kunskapsmässiga militära anknytningar. Liksom tidigare år görs i årets upplaga en åtskillnad mellan sådana artiklar som undergått s k Peer review-förfarande och sådana som inte gjort det. Den första kategorin återfinns under titeln ”Tidskrift” och de andra under titeln ”Analys och perspektiv”. Det bör nämnas att artiklar som återfinns under den senare rubriken ofta fyller högt ställda krav på forskningsinsatser, men ibland kan det vara så att det helt enkelt inte varit möjligt att finna disputerade forskare som velat ta på sig ett granskningsuppdrag därför att ämnesområdet i artikeln är så pass speciellt.

Det finns i årets upplaga två artiklar som handlar om värnpliktsfrågor. Det finns stort behov av forskning om det svenska värnpliktssystemet och då inte enbart med fokus på dess roll under långt tid som personalförsörjningssystem för det militära försvaret. Systemet har utan tvekan haft oerhört stor betydelse för försvarets folkförankring och stor inverkan på olika sociala frågor i samhället i stort. Den växande ambitionen att inkludera kvinnorna i värnpliktsystemet för nu över 30 år sedan, hade flera olika motiv och effekterna av det ökande antalet kvinnor behöver verkligen belysas seriöst i större forskningsgrupper. Forskningsområdet har

uppenbarligen lockat fler forskare och det vore intressant om ett större forskningsprojekt kunde finansieras som belyser de olika aspekter som finns på det stora, socialt och militärt intressanta, område som värnpliktssystemet innebar och innebär.

Den första uppsatsen med detta tema är, skriven av docenten Fia Sundevall, fil mag och doktoranden Therese Christofersson och fil mag Karla Jonsson och handlar om de intensiva försöken som vidtogs för att söka öka andelen kvinnliga mönstrande och kvinnliga soldater och officerare i det svenska försvaret mellan 1980 och 2020.

Den andra uppsatsen, med nära anknytning till den första och införd under ”Analys och perspektiv”, är skriven av den tidigare militäröverpsykologen Kristina Pollack och handlar om hur det svenska mönstringssystemet successivt kom att utveckla allt bättre psykologiska prövningsinstrument i syfte att ”finmejsla” uttaget av värnpliktiga till rätt befattning i Försvarsmaktens krigsorganisation. Artikeln har ett brett ”anslag” och skildrar militärpsykologins utveckling, också i ett internationellt perspektiv och inte minst testmetoder för att minska antalart flyghaverier Den beskriver också att Sverige var tidigt ute med att söka finna inte bara relevanta prövningsformer vad avser fysisk förmåga utan också utveckla sådana psykiska tester som kunde visa vilka olika begåvningsprofiler som individerna hade och i vilken utsträckning dessa kunde passa in i Försvarsmaktens olika befattningskrav. De successivt förbättrade metoderna ledde till att det svenska militära försvaret successivt kunde inpassa mönstringskontingenternas diversifierade förmågor i utbildningsystemet och krigsplacera de värnpliktiga som var tydligt mest lämpliga till de olika krigsbefattningarna. Inte minst var också uttagningarna till 15-månadersutbildningen som ledde till plutonchefsnivå (motsv.) en kvalitativ grundstomme i officers- och reservofficersrekryteringen. Här spelade psykologiska bedömningar av ”förväntad ledarskapsförmåga” en inte oväsentlig roll.

Jakob Stridsman skriver en mycket intressant artikel om hur Koreakriget kom att åsiktsmässigt ta sig uttryck i svensk tidningsdebatt under början av 1950-talet. Det är påtagligt att den spänning som kom till uttryck mellan å ena sidan en viss svensk försiktighet i omfattande kritik av den kommunistiska sidan och å andra sidan behoven av att sluta upp på FN-sidans allians mot Nordkoreas/Kinas angrepp, ledde till vissa svårigheter för den svenska utrikesledningen. Förklaringen till den svenska statsledningens försiktighet är svårforskad men torde stå att finna i oro för reaktioner från sovjetisk sida, som kanske kunde gå ut över Finlands svåra position gentemot Sovjet efter Andra världskriget. Denna spänning kommer även till uttryck i den svenska pressdebatten som inte minst hade att hantera också de svårigheter som den sydkoreanska regimens auktoritära karaktär ställde till med.

Två artiklar i tidskriften söker sig tillbaka i tiden mer påtagligt.

En av dessa, skriven av professor Steve Murdoch och Kathrin Zickermann, båda verksamma vid Försvarshögskolan, handlar om ett omdiskuterat slag, slaget vid Lembo 1638, som involverade svenska stridskrafter. Slaget har tolkats på olika sätt i tidigare litteratur, men Murdoch och Zickerman anser sig kunna visa att slagets utgång bör ses i ett annat perspektiv än det som varit vanligt tidigare.

En annan artikel, skriven av den kände militärhistoriske skribenten Marco Smedberg i samarbete med Göran Larsson har också ett perspektiv längre bakåt i tiden. Det gäller en skildring av det Skånska kavalleriet, vars utveckling sedan Skåne blev svenskt, är högintressant militärhistoria både från rent

militära utgångspunkter men inte minst också som ett led i Skånes inlemmande i Sverige som en viktig del av det svenska imperiet. Artikeln ger intressanta inblickar i kavalleriets sociala status i samhället och inte minst också exempel på vad som skulle kunna kallas ”kavallerianda”.

Artikelserien avslutas med en mer modern historisk skildring av luftkrigets doktrinutveckling sedd från en svensk horisont. Artikeln är skriven av överstelöjtnant Stefan Ring med flygvapenbakgrund, länge verksam som strategilärare vid Försvarshögskolan. Artikeln visar med stor pregnans hur starkt flygstridsdoktriner påverkas av teknisk utveckling vad gäller flygplan och stridsmedel som bärs av flygplan.

Årets recensioner gäller tre intressanta böcker som nyligen kommit ut.

Den första handlar om Karl X Gustafs krig i Polen och är skriven av en polsk historiker som granskar den kände rättslärde Samuel Pufendorfs skildring av detta krig, en skildring som ursprungligen gjordes på latin. Boken innehåller en hel del mycket intressanta synpunkter både på rent militära frågor och på diplomati och fredsförhandlingar. Pufendorf var en stark tillskyndare till att Skåne nu för gott skulle tillfalla Sverige i freden 1658. Recensionen är genomförd av professor emeritus vid Försvarshögskolan Lars Ericson Wolke

Den andra recensionen handlar om den bok som belyser pansartruppernas första utvecklingsfaser inom den svenska armén och visar även här på det nära sambandet mellan teknisk utveckling och taktik på slagfältet. Recensionen är utförd av generalen Karlis Neretnieks, tidigare chef för FHS och med ett långt förflutet i pansartrupperna som officer.

Den tredje recensionen handlar om ett bokverk som handlar om det militära kulturarvet från det kalla kriget och belyser de olika initiativ som tagits till att bevara anläggningar, utrustning m m från den långa period som svenskt försvar gjordes förberett för att utkämpa ett krig mot Sovjet. Recensionen är skriven av fil dr Eva Silvén, tidigare intendent och forskare vid Nordiska museet.

Liksom tidigare år tar jag tillfället i akt att själv göra några reflektioner över ett militärhistoriskt ämne som fångat mitt intresse. Det gäller nu några reflektioner över forskningens problematik.

Sedan lång tid tillbaka anses det att ett seriöst forskningsprojekt ska ta sin utgångspunkt i att ställa en eller flera s k forskningsfrågor. Syftet med den efterföljande forskningsinsatsen ska sedan vara att kunna besvara den inledningsvis ställda frågan på ett godtagbart sätt. En bra ställd forskningsfråga inverkar naturligtvis i hög grad på det sedan följande forskningsarbetets kvalitet. Att utforma och skriva en forskningsfråga visar sig därför vara en inte alltigenom enkel process. Inom historieforskning, som är ett humanistiskt ämne och därför sällan strävar efter att kunna besvara frågor om hur historien kommer att gestalta sig framåt i tiden (något som torde förutsätta att det finns historiska ”lagar”), blir forskningsfrågorna därför ofta skrivna så att de tjänar till beskrivning, förståelse och så långt det är möjligt även till förklaring av ett händelseförlopp

Ett forskningsämne är ett specifikt problem, område eller fenomen som en forskningsinsats söker undersöka och det är således av vikt att det tidigt klarläggs om ämnet är forskningsrelevant och överhuvudtaget forskningsbart.[1] Det är därefter viktigt att detta ”område” blir tydligt identifierat och avgränsat eftersom det i hög grad påverkar forskningsarbetets process, dess inriktning och de metoder som kan komma till användning. Grundläggande är naturligtvis att forskningsfrågan ska vara objektivt utformad och kunna leda till ett meningsfullt svar. ”Vinklade” eller subjektivt utformade

forskningsfrågor leder naturligtvis till stora risker för att ämnet inte blir sakligt behandlat. Målet för forskningen, besvarandet av den ställda frågan, måste stå i fokus och det innebär att det problem som frågan avser att besvara, kräver en viss analys av begrepp som förekommer inom kunskapsområdet och hur infallsvinklar till problemet kan varieras med avseende på dessa olika begrepp. Militärhistoria är på det viset ett specifikt ämnesområde inom historia eftersom det kräver en hel del kunskaper om militära förhållanden liksom också om begrepp som används om sådana förhållanden.

En viktig första ingång är att fråga sig om forskningsfrågan är av intresse i forskarvärlden eller om den uppfattas som udda eller ointressant. En andra viktig ingång är att se om forskningsfrågan kan formuleras så specifikt att den kan tjäna som ledstjärna under den fortgående processen. Om frågan är otydligt formulerad löper forskningen risken att bli ofokuserad och att forskningsresurser används ineffektivt. En viktig början är också att fråga sig om forskningen är genomförbar empiriskt och praktiskt, om det finns källmaterial och data eller om arkivstudier och datainsamling måste göras från grunden. Vissa forskningsinriktningar kräver också etiska överväganden.

Mot denna kortfattat beskrivna bakgrund kan forskningsfrågor vara deskriptivt inriktade, undersökande inriktade, jämförande inriktade som också kan vara mer baserade på forskning om förhållanden och relationer mellan olika fenomen, men också utvärderande och slutligen också förutsägande, det senare dock ovanligt inom humaniora.

När man funderar över historieforskningens problem stöter man inte sällan på problem som skulle kunna betecknas som i grunden filosofiska. Uppfattningar om tiden, dess förlopp och det som inryms av händelser i dessa förlopp är i grunden filosofiska till sin karaktär. För egen del har jag under årens gång funnit stöd i vissa grunder för tänkandet som underlättar ett realistiskt (realistiskt här taget i dess filosofiska innebörd)[2] sätt att se på historia.

Varje förlopp som äger rum i verkligheten får omedelbart efter det att förloppet ägt rum därmed karaktär av en fakticitet, vare sig det ägt rum för några sekunder sedan eller för tusen år sedan. Det som skett är oåterkalleligt och kan inte göras ogjort. Det innebär bland annat också att förloppet endast kan ha ägt rum på ett bestämt och till alla delar motsägelsefritt sätt. Detta sätt att utgå ifrån fakticitet innebär en samtidig insikt i att det mänskliga sinnets stöter på uppenbara svårighet att utröna detta motsägelsefria och bestämda sätt som något ägt rum på, dess fakticitet.

Den historiska forskningens problem är att i efterhand söka finna tillräckliga belägg för att så långt möjligt kunna visa på denna fakticitet i förfluten tid, något som alltid endast kan leda till en större eller mindre grad av sannolikhet i beskrivningar och slutsatser vad avser det sätt på vilket ett skeende ägt rum. Beläggen kan vara av stor omfattning och ha hög kvalitet med avseende på beskrivning av det som efterforskas och tjänar då kanske mycket väl syftet att lämna mycket goda underlag för en beskrivning av vad som skett och kanske t o m en förklaring.

Beskrivningen av detta bestämda sätt som skeendet haft förutsätter inte endast en mer eller mindre detaljerad beskrivning och analys av olika händelser och i vilken tidsmässig relation de står till varandra. Den vetenskapliga historiska forskningen strävar - liksom all vetenskap – också efter att söka förklara hur olika händelser påverkat varandra i större eller mindre grad och därmed också söka åstadkomma en större sammanhängande förklaring till skeendet. Men ofta är beläggen, särskilt från äldre tid,

sparsamma eller motstridande och det gäller då att med kritisk blick granska beläggens hållfasthet och se i vilken utsträckning de går att bygga hypoteser på som kan beskriva och om möjligt förklara vad som skett. En godtagbar ”förklaring” som inrymmer en hög grad av sannolikhet bör alltså vara slutfasen på en forskningsinsats som börjar med en forskningsfråga.

I det historiska forskningsarbetet behöver forskningen arbeta med flera olika typer av sanningssökande, vilka behöver hållas åtskilda från varandra.

Den ena typen är en logisk sanningstyp (av filosofen Leibnitz kallad ”evig sanning”) och kan enklast exemplifieras med matematiska och geometriska satser. Vinklarna i en liksidig triangel blir alltid desamma oavsett om sidornas lika längd är en millimeter eller en mil. Denna typ av logisk sanning anses ofta t o m vara trivial så snart relationsförhållandet blivit klarlagt. Påståenden om logiska förhållanden av ovannämnda karaktär brukar ofta kallas analytiska satser och de kan visas vara hållbara eller ohållbara endast med stöd av de olika analytiska satsernas inneboende följdenlighet. Den logiska sanningstypen ses ofta som hjälpmedel och stöd i forskningsarbete där olika mätbara storheter behöver analyseras, men förutsätter för tillämpning att underlaget verkligen ger faktiska siffror som går att göra tillförlitliga beräkningar på och bygga slutsatser på. I modern historieforskning söker forskarna ofta stöd i statistiska uppgifter som finns att tillgå i serier och med hjälp av dem går det ofta att dra långtgående slutsatser om förändringar vad avser ekonomi, demografi etc.

Det leder över till den andra sanningstypen, den som bygger på empiri (d v s samlande av belägg genom iakttagelser). Denna sanningstyp kan i princip aldrig ha karaktär av fullständig visshet. Den leder således alltid fram till olika grader av sannolikhet. Även om många naturlagar uppfattas ha en mycket hög grad av sannolikhet för sig, är och förblir även de alltid sannolika. Påståenden som stödjer sig på empiri brukar kallas för syntetiska satser, då de s a s hämtar sina grunder från förhållanden utanför den rena inneboende logiken.

Historieforskningen betjänar sig i hög grad av bägge sanningstyperna (till exempel statistiska beräkningar som följer matematiska regler), men bygger i allt väsentligt på empiri och syntetiska påståenden som prövas i olika former.

Empirisk kunskap brukar dock också ofta delas upp i sådan kunskap som anses följa vissa naturenliga sätt som verkligheten uppträder på och som ställs i kontrast till empiriskt åtkommen kunskap men som inte har prägel av naturenlighet. Naturlagarna uppfattas därför oftast så att vi har iakttagit att vissa fenomen av typen a och b alltid är förbundna med varandra och att vi därför ser denna förbundenhet som en naturlag. Skulle det visa sig att denna förbundenhet plötsligt i något sällsynt fall inte uppträder, måste naturlagen omformuleras, därför att den från början var ofullständig. Så har skett med många ”naturlagar” i vetenskapshistorien och torde innebära att de, allteftersom de visar sig alltmer hållfasta, får en så hög grad av sannolikhet för sig att de uppfattas som visshet.

Många ”naturlagar” sätter sin prägel inte minst på militärhistorisk forskning om förklaringar till utgången av olika viktiga slag, inte minst därför att sådana utgångar ofta satt sin prägel på det följande historiska förloppet. Att sätta sig in i grundläggande frågor om truppstorlek, vapens verkan (antal, räckvidder, verkan i målet o s v), om inverkan av rörelsemöjligheter på slagfältet, om fysiska skyddsmöjligheter, om bakomliggande logistik om geografi och väderlek är alla faktorer som i större eller mindre grad

är beräkningsbara, medan de bägge sidornas taktik och sätt att söka föra striden med de givna förutsättningarna är avsevärt svårare att få god kunskap om i efterhand. Men som sagt även om det är svårt att få god inblick i alla dessa faktorer kan ett slag i förgången tid endast ha tillgått på ett bestämt sätt.

Till frågorna om sanningen hör också de inom filosofin mest gångbara sanningsteorierna vilka i hög grad är relevanta för historieforskaren. Dessa teorier hör hemma i den del av sanningsområdet som gäller syntetiska påståenden (de analytiska påståendena anses oftast vara ”sanna” s a s av sig själva).

Den vanligaste sanningsteorien är den s k korrespondensteorien. Den innebär att ett påståendes sanning ligger i om påståendet ”korresponderar” eller överensstämmer med det som påståendet uttalar sig om. Påstår man att Karl XII avled genom att han fick ett skott genom huvudet är påståendet således otvetydigt sant om det faktiskt var på det sättet han avled. Detta skeende i förfluten tid omfattas således av kravet på bestämd och motsägelsefri fakticitet. Det är ett relativt enkelt faktiskt sakförhållande att uttala sig högst sannolikt sant om, eftersom det finns så många empiriskt belagda förhållanden som styrker detta påstående.

Påstår man att det skott han avled av avlossades från den norska sidan blir sanningsfrågan från korrespondenssynpunkt avsevärt svårare att belägga. Men klart är att antingen blev han beskjuten från den norska sidan eller så blev han beskjuten från något annat håll och endera påståendet måste med nödvändighet vara sant och det är alltså logiskt principiellt möjligt att uttala sig falskt eller sant om dessa ting. För att utröna vilketdera påståendet som dock är mest sannolikt krävs omfattande empiriska undersökningar. De kan då visa att sannolikheten för ett skott från norsk sida är mycket hög, vilket då får till konsekvens att sannolikheten för ett skott någon annanstans ifrån på motsvarande sätt logiskt sett måste sjunka.[3]

Nära intill korrespondensteorin för sanning står den s k koherensteorin. Den går ut på att påståenden om en och samma sak inte får vara motstridande. Det faktiska i det förflutna kan inte ha tillgått på olika sätt utan motsägelsefrihet är det som kännetecknar fakticitet. Inom historieforskning är denna teori högst relevant. Görs det motstridande påståenden om ett och samma historiska händelseförlopp kan enligt koherensteorin inte bägge vara sanna samtidigt. Ett av dem (eller kanske bägge) måste då vara falska.

Denna konsekvens av logiken i motsägelselagen och lagen om det uteslutna tredje är svår att ta till sig för många. Men det måste vara så att om man gör två motstridande påståenden om samma sak och någon tredje möjlighet inte finns, måste något eller bägge dessa påståenden vara falska. Om det således går att visa att sannolikheten för att ett av påståendena är avsevärt högre än sannolikheten för det andra påståendet, måste det senare påståendet för ett förnuftigt sinne avvisas. Den välkände vetenskapsfilosofen Karl Popper har med stor emfas sökt påvisa att sanningssökande i hög grad underlättas om man följer en logik som innebär att söka visa hur det inte kan ha gått till (d v s söka falsifiera olika påståenden). Genom att successivt ta bort mer eller mindre möjliga företeelser eller förklaringar inringas den därigenom mer och mer ökande sannolikheten för att en viss typ av beskrivning eller förklaring är den riktiga och närmast liggande fakticiteten.

Historieforskningen kämpar ofta en svår kamp med påståenden som bygger på en viss fascination av att kunna visa att ett skeende med ett förlopp eller annan orsak än det mest sannolika, likväl inte är helt osannolika och därför inte kan uteslutas. Det tankemässiga misstag som här görs är att hålla ett avse-

värt mindre sannolikt förlopp för lika sant som ett avsevärt högre sannolikt förlopp. Fascinationen med ett uppseendeväckande förlopp (som inte helt kan uteslutas, men som har ytterst låg sannolikhet) innebär ofta grogrund för konspirationsteorier, vilket visas i fallet med mordet på president Kennedy, prinsessan Dianas död, Estonias förlisning m fl.

I fallet med Karl XII:s död finns således alltjämt påståenden som gör gällande att han kan ha blivit skjuten av någon från den egna svenska sidan i ambitionen att bli av med honom (alltså ett politiskt betingat attentat), eller påståenden om att han blivit skjuten med en viss senare funnen kulknapp (som alltjämt förvaras på Varbergs museum). Båda dessa påståenden har visats ha synnerligen låg sannolikhet för sig (skottskada, kulbana, kulkaliber m m) beroende på att den andra avsevärt högre sannolikheten innebär ett påstående om att han sköts från den norska sidan med en muskötkula och att detta senare påstående har kunnat beläggas med åtskilliga bindande bevis och indicier. Förnuftet måste således bestämma sig för att det mest sannolika också är det man ska förhålla sig till och avvisa det avsevärt mindre sannolika.

Flera av de tankar som framförts här ovan har bäring på de uppsatser som nu publiceras i Militärhistorisk tidskrift.

Björn Körlof
Redaktör för *Militärhistorisk tidskrift*
Ordförande i Avdelning V i Kungl Krigsvetenskapsakademien